

dr Aleksy Chmiel
aleksychmiel@gmail.com

Wyższa Szkoła Społeczno-Przyrodnicza im. Wincentego Pola w Lublinie

<http://dx.doi.org/10.16926/zdwfsit.05>

Marsz Powstańców nad Odrę jako zawody wojskowo-sportowe Związku Powstańców Śląskich w II RP

Streszczenie

Organizowane od 1924 r., a zapoczątkowane przez Marsz Szlakiem Kadrówki, marsze wojskowo-sportowe wpisały się w koloryt II Rzeczypospolitej, doprowadzając do sytuacji, że w każdym roku tysiące młodych ludzi maszerowało po polskich drogach, doskonaląc się w umiejętnościach potrzebnych do obrony kraju. Wśród tych marszów ważną rolę odegrał Marsz Powstańców nad Odrę organizowany corocznie od 1927 r. przez Związek Powstańców Śląskich. Marsz był nie tylko widowiskiem sportowym związanym z przysposobieniem wojskowym, ale i widowiskiem patriotycznym, stając się z czasem symbolem walki o niepodległość ziem polskich znajdujących się w rękach niemieckich. Synowie bohaterskich powstańców, przygotowując się do zawodów marszowych, nabierali umiejętności żołnierskich tak przecież przydatnych w walce.

Słowa kluczowe: powstańcy, marsz wojskowo-sportowy, trasa, drużyna

Wprowadzenie

„Jedną z umiejętności wojskowych jest wykonywanie szybkich i długich marszów przy zachowaniu całkowitej zdolności do walki po nich. Umiejętność tę możemy zdobywać i poza szeregami wojska, uprawiając w >cywilu< sport pieszy” – napisano w „Żołnierzu Polskim”¹. Tak jak sprawdzianem wyszkolenia oddziałów wojskowych były ćwiczenia połączone z marszami, tak sprawdzianem dla cywilów stały się w II RP zawody wojskowo-marszowe. W przysposobieniu wojskowym marsze traktowano jako część składową wyszkolenia jego członków, zaś zdolność ich wykonywania uznawano za sprawność posiadającą duże znaczenie wojsko-

¹ Zasady zawodów marszowych, „Żołnierz Polski” 1929, nr 30, s. 736.

we. Stąd też ćwiczenia marszowe jednostek pw i oddziałów stowarzyszeń organizowano tylko i wyłącznie w celu wyrobienia tej sprawności. Od 1924 r., kiedy Związek Strzelecki zorganizował pierwszy raz Marsz Szlakiem Kadrówki, w ciągu zaledwie kilku lat idea organizowania marszów wojskowo-sportowych rozrosła się i w każdym następnym roku odbywało się ich kilkanaście. Marsze organizował już nie tylko Związek Strzelecki, ale i inne organizacje². Wśród nich pojawił się także Związek Powstańców Śląskich, który podjął tę inicjatywę, by w ten sposób uczcić bohaterską walkę uczestników trzech powstań śląskich.

Celem artykułu jest przybliżenie Marszu Powstańczego nad Odrę jako jednego z niezbyt licznych marszów wojskowo-sportowych o takim zasięgu, organizowanych nie przez Związek Strzelecki, a przez Związek Powstańców Śląskich (ZPŚ), dokładniej przez Referat Sportowy Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego ZPŚ³. Autor postawił sobie też za zadanie znaleźć odpowiedź na pytanie, jaki wpływ miał marsz nie tylko na samych uczestników marszu, ale i na społeczeństwo tego regionu.

Marsz Powstańców nad Odrę

Marsz Powstańczy nad Odrę⁴ poświęcony pamięci bohaterskich powstańców trzech powstań śląskich został pierwszy raz zorganizowany w sierpniu 1927 r. przez Związek Powstańców Śląskich (ZPŚ) na 103-kilometrowej trasie Mysłowice – Olza. Olza to mała kresowa wioska leżąca nad tej samej nazwy rzeką, która stanowiła granicę czechosłowacką, a wpływając kilkadziesiąt metrów dalej do Odry – również niemiecką, tworząc razem „trójkąt trzech państw”⁵. Trasę podzielono na trzy etapy: I – z Mysłowic do Orzesza o długości 44 km, II – z Orzesza do Rybnika 18-kilometrowy i III – z Rybnika do Olzy o długości 41 km. Na pierwszy dzień zaplanowano dwa pierwsze etapy, z tą różnicą, że po etapie z Mysłowic do Orzesza była 3-godzinna przerwa z obiadem, a następnie marsz do Rybnika. W drugim dniu natomiast maszerowano z Rybnika do Olzy.

² Zob. J. Szyszko-Bohusz, *Dziesięć lat na Szlaku Kadrówki*, Warszawa 1934, s. 199.

³ *Rozkaz nr 9 Komendy Głównej Przysposobienia Wojskowego i Wychowania Fizycznego Zw. Powst. Śląsk.*, „Powstaniec Śląski” 1927, nr 1, s. 2 i 7.

⁴ Marsz Powstańczy nad Odrę – to nazwa przyjęta i używana przez autora w odniesieniu do zawodów, o których pisano w czasopiśmie, używając przemiennie nazwy: „Marsz na Odrę”, „Marsz Powstańców na Odrę” czy „Marsz Powstańców nad Odrę”. Zadaniem Referatu Sportowego KG ZPŚ było: wydawanie zarządzeń dotyczących sportu związkowego i przysposobienia wojskowego oraz podawanie wyników organizowanych zawodów, sprawozdań i wiadomości dotyczących działalności referatu i poszczególnych drużyn. Referat sprawował także nadzór nad pracą Powiatowych Referatów WF i PW i organizował kursy wychowania fizycznego oraz wysyłał kandydatów na kursy do Okręgowego Ośrodka WF w Katowicach.

⁵ *Marsz na Odrę*, „Strzelec” 1927, nr 19, s. 25.

Na starcie w Mysłowicach stanęły 34 drużyny, czyli ponad 440 zawodników, wliczając kilka drużyn niekompletnych. Pierwszy etap okazał się niezwykle trudny ze względu na słabe przygotowanie drużyn, źle dobrane obuwie, drogę z kostki bazaltowej dobrą dla samochodów, a nie piechurów, oraz duże zadymienie, co oprócz temperatury było wręcz zabójcze dla uczestników. Dlatego już po pierwszym etapie 7 drużyn zostało zdekompletowanych. Po obiedzie i wypoczynku na starcie drugiego etapu stanęło 19 drużyn, z których 16 w komplecie doszło do mety w Rybniku. Po nocy spędzonej w Rybniku rano na starcie do trzeciego etapu stanęło 16 drużyn i 59 zawodników indywidualnych ze zdekompletowanych drużyn. Do mety w Olzie dotarło 7 drużyn w komplecie i cała grupa zawodników indywidualnych na czele z Alfredem Brockiem z Bielszowic, który biegnąc, osiągnął czas 4 godz. 30 min 28 sek. na trasie 44 km, a marsz łącznie ukończyło 192 zawodników⁶.

Najlepszą drużyną okazała się drużyna Policji Państwowej z Katowic, uzyskując na trzech etapach czas 15 godz. 49 min 5 sekund, przed drużyną ze Świętochłowic i drużyną 2. Batalionu Związku Powstańców z Rybnika. W trakcie uroczystego zakończenia zawodów nagrody wręczył wojewoda śląski Michał Grażyński, a wśród nagród w oczy rzucał się okazały puchar „Zjednoczonych Komitetów im. Marszałka Piłsudskiego” ufundowany przez wycieczkę Polonii amerykańskiej oraz puchar Komendy Głównej ZPS. Jako nagrody wręczano także przedmioty pamiątkowe oraz dyplomy. Należy dodać, że zawody zostały przygotowane przy wydatnej pomocy oficerów 75. pp. z Królewskiej Huty.

Po analizie pierwszego marszu jego organizatorzy zrozumieli, jak olbrzymiego wysiłku wymaga udział w takich zawodach. Dlatego zalecono wręcz, by dowódcy batalionów traktowali w sposób wyjątkowy i poważny przygotowanie i dobór zespołów drużynowych „przed wypuszczeniem ich na tak potężny szlak marszowy – marsz taki wymaga bowiem ustawicznych treningów w batalionie większymi grupami i stałego segregowania słabszych”⁷. W praktyce oznaczało to odpowiedni dobór i trening wyselekcjonowanych zawodników na przyszłe zawody. W związku z tym przed kolejnym marszem zarządzono treningi od 20 maja do 20 czerwca 1928 roku⁸.

Drugi Marsz Powstańców nad Odrę zorganizowano w dniach 18 i 19 sierpnia 1928 r., dzieląc trasę na trzy etapy: Słupna – Orzesze (40 km) i Orzesze – Rybnik (18 km) w pierwszym dniu i Rybnik – Olza (42 km) w drugim. Na pierwszym etapie w Mikołowie i na trzecim w Kornowacu zaplanowano przerwy. Drużyny musiały przybyć na mety etapów, z wyjątkiem trzeciego, w komplecie. Etap trzeci mogły pokonywać indywidualnie, ale na mecie obowiązywał komplet zawodników⁹.

⁶ *Marsz nad Odrę*, „Powstaniec Śląski” 1930, nr 3, s. 6.

⁷ *Rozkaz nr 14 Komendy Głównej Przysposobienia Wojskowego i Wychowania Fizycznego Zw. Powst. Śląsk.*, „Powstaniec Śląski” 1928, nr 4, s. 7.

⁸ *Trening na marsz nad Odrę od dnia 20 maja do 20 czerwca*, „Powstaniec Śląski” 1928, nr 5, s. 11.

⁹ *Regulamin Marszu Powstańców na Odrę*, „Powstaniec Śląski” 1928, nr 6, s. 10.

Zgodnie z regulaminem w zawodach mogły uczestniczyć, poza drużynami ZPŚ, drużyny innych stowarzyszeń pw (po 2 z każdego stowarzyszenia), drużyny 23. Dywizji Piechoty (po jednej z pułku) i drużyny reprezentujące Komendę Wojewódzką woj. śląskiego (dwie drużyny). W zawodach wystartowało 39 drużyn (507 zawodników), w tym 36 powstańczych, 2 drużyny strzeleckie (z Krakowa i Katowic) oraz drużyna Policji Państwowej¹⁰. Marsz wygrała drużyna ZS „Orlęta” Kraków w czasie 14 godz. 19 min 15 sek. przed 3. Bat. ZPŚ z Katowic i 2. Bat. ZPŚ z Rybnika. Marsz miał wyjątkowo uroczystą oprawę szczególnie na mecie w Olzie, gdzie rozdania nagród dokonał wojewoda M. Grażyński. W tym miejscu należy dodać, że jakością przygotowania młodzieży do zawodów zajmował się sierż. Roman Ostąłowski – wieloletni instruktor Centralnej Wojskowej Szkoły Gimnastyki i Sportu w Poznaniu, który na początku 1928 r. objął obowiązki głównego instruktora wf i pw przy KG ZPŚ¹¹.

Następny, III marsz zorganizowano 15 i 16 sierpnia 1929 r. w 10. rocznicę wybuchu pierwszego powstania na Śląsku. „Marsz więc tegoroczny podwójne będzie miał znaczenie. Ma on pokazać wysiłek tężyzny fizycznej i wytrwałości oraz organizacyjnej zwartości w naszych szeregach”¹² – napisali organizatorzy w „Powstańcu Śląskim”. Zawody zorganizowano na trasie Słupna – Olza: I etap – Słupna – Mysłowice – Szopienice – Zawodzie – Katowice – Brynów – Ligota – Piotrowice – Mikołów – Łaziska Dolne – Łaziska Górne – Zawisz – Gardawice – Woszczycy, długość: 42 km; II etap – Woszczycy – Żary – Rówień – Gotartowice – Ligota Rybnicka – Rybnik, długość: 19 km; w Równieniu zaplanowano obowiązkową 10-minutową przerwę; III etap – Rybnik – Niewiadom – Rydułtowy Dolne – Rzuchów – Kornowac – Pogrzebień – Lubomia – Rogowy – Bełsznica – dworzec Gorzyce – kolonia Osiny – Gorzyce – Olza, długość: 42 km¹³. Kierownikiem marszu był Komendant Główny ZPŚ kpt. rez. Franciszek Harazin, a w zawodach nadal uczestniczyły drużyny 13-osobowe (z drużynowym) w wieku powyżej 20 lat.

I etap: Słupna – Orzesze – drużyny maszerowały marszem podróжным z dwiema przerwami w Ligocie i Mikołowie oraz przerwą trzygodzinną na obiad w Orzeszu. Na II i III etapie drużyny startowały według wylosowanych przed zawodami numerów w podziale na kategorie: I – drużyny pw i klubów sportowych, II – drużyny wojskowe i policyjne. Start drużyn kategorii II następował w pół godziny po starcie ostatniej drużyny kategorii I. Na etapie drugim obowiązywała jedna przerwa w Równieniu i nocleg w Rybniku, natomiast na III etapie były wyznaczone dwie

¹⁰ *Marsz powstańców na Odrę*, „Strzelec” 1928, nr 37, s. 13. W „Powstańcu Śląskim” podano, że wystartowały 34 drużyny. Zobacz: *III Marsz Powstańców na Odrę 15 i 16 sierpnia 1929 r.*, „Powstańiec Śląski” 1929, nr 9–10, s. 17.

¹¹ *Dział przysposobienia wojskowego i wychowania fizycznego. Rozkaz Nr 11 Komendy Głównej P.W. i W.F. Zw. Powst. Śl.*, „Powstańiec Śląski” 1928, nr 1, s. 5. Zob. także: A. Pawelek, *Centralna Wojskowa Szkoła Gimnastyki i Sportów w Poznaniu 1921–1929*, Poznań 1929, s. 31.

¹² *Komenda Główna. Wyciąg z „Rozkazu K-dy Gł. Zw. Powst. Śl.”*, „Powstańiec Śląski” 1929, nr 6, s. 8.

¹³ *Regulamin III Marszu Powstańców na Odrę*, „Powstańiec Śląski” 1929, nr 8, s. 55.

przerwy: w Kornowacu i Belsznicy¹⁴. Czas odpoczynków był odliczany od czasu z przebytej 102-kilometrowej trasy.

W celu sprawdzenia formy zawodników, ich formy fizycznej i zdolności do prowadzenia dalszych działań wprowadzono też do zawodów strzelanie. Polegało ono na oddaniu 3 strzałów z broni wojskowej długiej (karabinu) na odległość 100 m do tarczy wspólnej dla całej drużyny ukazującej podwójne popiersie żołnierza. Za każdy strzał drużyna otrzymywała punkty dodatnie. Natomiast punkty ujemne przyznawano w następujących sytuacjach: a) utrata jednego zawodnika drużyny – 20 p., 2 zawodników – 50 p., 3 zawodników – 100 p., 4–200 punktów; b) za każdorazowe rozciągnięcie się drużyny – 10 p.; c) za złamanie zasady wejścia na metę i punkty kontrolne w ubiorze regulaminowym – 20 p.; d) przy ocenie formy przez lekarza: bardzo dobra – 20 p. dodatnich, dobra – 10 p. dodatnich, dostateczna – 10 p. karnych, niedostateczna – 40 p. karnych; e) w strzelaniu za każdy trafny strzał – 2 punkty dodatnie. Punkty dodatnie były odliczane od ogólnej liczby punktów (liczba wyjściowa punktów to czas uzyskany na trasie przeliczony na punkty), punkty ujemne doliczane¹⁵.

Zawody odbywały się krokiem marszowym, dobiegać mógł zawodnik pozostający z tyłu dla załatwienia potrzeb fizjologicznych. Tak jak i w innych zawodach zawodnikom nie wolno było rozciągać się bardziej niż na trzy długości kolumny, a osłabionych zawodników nie wolno było nieść ani podtrzymywać. Koledzy mogli wspomagać osłabionego, niosąc jego karabin lub części oporządzenia, jednak na 1 km przed metą i przed miejscami odpoczynkowymi obowiązywał ubiór regulaminowy i szyk zwarty z krokiem równym¹⁶. Do mety musiało dojść przynajmniej 9 członków drużyny, mniejsza liczba oznaczała dyskwalifikację. Na zawodach obowiązywał dodatkowo podział na drużyny należące do ZPŚ i zaproszone drużyny pw, w obu tych grupach wyróżniane były pierwsze trzy najlepsze drużyny w grupie. Drużyny wojskowe i policyjne walczyły tylko o miejsce w klasyfikacji ogólnej. Za rekordy uznawano tylko najlepszy czas, formę i wyczyn osiągnięte bez względu na przynależność drużyny czy zawodnika.

Ufundowano też następujące nagrody III Marszu Powstańców na Odrę: a) pierwsza, druga i trzecia nagroda przechodnia, które zdobywały pierwsze trzy drużyny w klasyfikacji ogólnej; b) jednorazowe nagrody w postaci dużych medali, które zdobywały pierwsze trzy drużyny klasyfikacji ogólnej, a były to medale złote, srebrne i brązowe; c) jedna nagroda grupowa do zdobycia przez najlepszą drużynę spośród drużyn ZWŚ; jeśli jednak drużyna zdobyła już jedną z trzech nagród w klasyfikacji ogólnej, nagrodę tę zdobywała następna drużyna ZPŚ; d) małe medale dla pierwszych trzech drużyn (po 13 dla każdej) spośród zespołu grupowego

¹⁴ Tamże, s. 60.

¹⁵ *Regulamin III Marszu Powstańców...*, s. 59.

¹⁶ Tamże, s. 61. Na wyposażenie każdego zawodnika składały się: czapka (rogatywka), bluza i spodnie kroju wojskowego (drelichowe lub sukienne), trzewiki sznurowane lub buty, pas główny i dwie ładownice, karabin piechoty z pasem oraz numer własny zawodnika i numer drużyny.

ZWŚ, chyba że drużyna zdobyła już wyróżnienie z punktacji ogólnej, wówczas medale zdobywała drużyna następna w kolejności; e) małe medale otrzymywały też drużyny z grupy pw (jeśli nie zdobyły nagród wymienionych wyżej); f) wojskowi i policjanci mogli ubiegać się tylko o wyróżnienia z klasyfikacji ogólnej. Każda drużyna, która ukończyła marsz, otrzymywała duży dyplom honorowy, a jej członkowie małe dyplomy honorowe¹⁷.

Każdy uczestnik marszu, jeśli ukończył go trzykrotnie z rzędu, zapisywany był do księgi pamiątkowej Marszu Powstańców nad Odrę, a każdy, kto brał udział i kończył marsz przez sześć kolejnych lat, otrzymywał złoty medal za wytrwałość. Tytuł mistrza mogła otrzymać drużyna, która w najkrótszym czasie, w najlepszej formie i w najliczniejszym składzie oraz z dodatkimi punktami bez naruszenia regulaminu, przeszła drogę ze Słupnej do Olzy. Zwycięstwo dawało prawo do noszenia na sztandarze szarfy błękitnej z napisem: „Mistrz III Marszu Powstańców na Odrę w 1929 roku”.

15 sierpnia 1929 r. ze startu znajdującego się przy wieży Kościuszki w Słupnej wystartowało 69 drużyn (897 zawodników), w tym 2. Kolejowego PW, ZS, po jednej z policji, wojska (73 pp.), Sokoła i Związku Hallerczyków. Trudna trasa spowodowała, że do Katowic dotarło 66 drużyn, do Mikołowa 65, a do mety pierwszego etapu w Woszczycach już tylko 44 drużyny. Pozostałe drużyny za odpadanie kolejnych zawodników zostały zdyskwalifikowane¹⁸. Na drugi dzień 16 sierpnia z Rybnika do Olzy wyruszyły 43 drużyny, z których dotarło do mety 37, a po obliczeniach sklasyfikowane zostały 34. Ostatecznie w komplecie do mety dotarło 13 zespołów. Najlepszą okazała się drużyna ZS Kraków w czasie 14 godz. 44 min. 40 sek. przed drużyną ZPŚ Rybnik-Moszczenica i Kolejowym PW Katowice-Ligota. W sumie w pierwszej dwudziestce drużyn tylko 4 drużyny nie były z ZPŚ, a jedyna wojskowa 73 pp. Katowice zajęła w końcowej klasyfikacji 11 miejsce.

Uroczystego wręczenia nagród dokonał wojewoda katowicki M. Grażyński. Warto podkreślić, że duże wrażenie na publiczności, organizatorach i gościach zrobiła drużyna składająca się z uczestników powstania: Karola Mitregi z Zawodzia (lat 58), Józefa Baljona (58), Jana Grycza (67) i Leopolda Kowolika (62) z Załęża¹⁹. Weterani powstań śląskich wespół z młodzieżą walczyli na trasie marszu, za co otrzymali pamiątkowe medale i aplauz bardzo licznie oglądającej współzawodnictwo publiczności.

IV Marsz Powstańców nad Odrę zaplanowano na dzień 16 i 17 sierpnia 1930 r. w dziesięciolecie wybuchu drugiego powstania śląskiego. Trasa marszu nie została zmieniona i nadal dzieliła się na trzy etapy. Wprowadzono nowe przerwy 15-minutowe na I etapie w Ligocie i Mikołowie, na II etapie w Przegędzy i na III etapie w Kornowacu i Bełsnicy. Czas przerw był odliczany od ogólnego czasu potrzebnego na przebycie 102 kilometrów. W zawodach mogły startować drużyny

¹⁷ Tamże, s. 62.

¹⁸ *III Marsz Powstańców na Odrę 15 i 16 sierpnia 1929 r.*, „Powstaniec Śląski” 1929, nr 9–10, s. 19.

¹⁹ Tamże, s. 21.

powstańcze, inne pw, klubów sportowych, policji i wojska. Nowością był podział na grupy: I grupa – zawodnicy w wieku 20–24 lata, II grupa – 25–33 i III grupa – 34 lata i starsi²⁰. Drużyny startowały w podziale na kategorie: I kat. – pw i kluby sportowe oraz II kat. – wojsko i policja, oczywiście w każdej kategorii obowiązywał podział na grupy wiekowe. Cały marsz odbywał się krokiem marszowym bez podbiegania. Dopuszczalna była pomoc kolegów przy niesieniu broni i ekwipunku, a zawodnik mógł w czasie marszu zdjąć czapkę i pas i nieść je dowolnie, ale 1000 m przed metą i punktami kontrolnymi obowiązywał ubiór regulaminowy. Drużyna nie mogła być klasyfikowana, jeśli dotarła w składzie mniejszym niż 9-osobowym. Pozostałe zasady obowiązywały z poprzedniego roku, z wyjątkiem strzelania, którego w tym roku nie było.

W IV Marszu nad Odrę udział wzięło 31 drużyn (403 zawodników), w tym 1 strzelecka, 1 policyjna, 1 Kolejowe PW i 28 drużyn ZPŚ. Zwyciężyła drużyna ZS „Orlęta” Kraków w czasie 12 godz. 11 min 30 sek. przed ZPŚ Jastrzębie i Policją Woj. Śl., której chód „nie przypominał nic z chodu sportowego ani nic z marszu wojskowego, a robił wrażenie lekkiego nieekonomicznego biegu”²¹. W sumie 14 drużyn uzyskało lepszy czas niż najlepsza drużyna z poprzedniego roku. Uroczystość rozdania nagród odbyła się z udziałem władz Związku Powstańców Śląskich, tym razem bez wojewody M. Grażyńskiego, który uczestniczył w starcie zawodów.

Początek lat trzydziestych to coraz częściej pojawiające się problemy finansowe i narodowościowe na Śląsku. „Co dzień słyszymy o pogroźkach z drugiej strony granicy. Słyszymy o wojujących bandach Hitlera i jemu podobnych, ostrzających sobie na nas zęby. Im chcemy pokazać, że żyjemy i jesteśmy na posterunku, chcemy ostrzec, że bezkarnie nas prowokować nie wolno. I jak kiedyś maszerowały karne i liczne szeregi w krwawy bój, tak dziś w czasach pokojowych, kiedy tylko jeden naród w Europie szuka zaczepki, pragniemy przez nasz Marsz zadokumentować naszą gotowość, pomaszerowania znów w bój, gdyby ktoś zakwestionował to, co nasze”²² – napisano w „Powstańcu Śląskim”. Marsz zatem w opinii organizatorów stał się nie tylko widowiskiem sportowym związanym z przysposobieniem wojskowym, ale i patriotycznym, wszak jego celem było też „ujrzenie pięknej i bogatej ziemi raciborskiej, gdzie w skromnych chatkach żyje taki sam lud polski, jak tu u nas, lud, który niestety przeżywa brutalną niewolę”. Marsz miał też być symbolem walki o polskość ziem znajdujących się w rękach niemieckich.

VI Marsz Powstańców nad Odrę zaplanowano na 14 i 15 sierpnia 1932 roku. Trasa marszu prowadziła ze Słupnej do Olzy i została podzielona na dwa etapy. I etap: Słupna – Rybnik przez Mysłowice, Szopienice, Zawodzie, Katowice, Brynów, Ligotę, Piotrowice, Mikołów, Orzesze, Zawadę, Bełk, Sianowice, Przegę-

²⁰ *Regulamin IV Marszu Powstańców nad Odrą w dziesięciolecie wybuchu II powstania*, „Powstaniec Śląski” 1930, nr 6, s. 12.

²¹ *Jak szły drużyny na IV Marszu nad Odrę*, „Powstaniec Śląski” 1930, nr 9–10, s. 13.

²² *VI Marsz nad Odrę*, „Powstaniec Śląski” 1932, nr 3, s. 1.

dzę, Paruszowiec na strzelnicę wojskową i do Rynku w Rybniku, w sumie 60 km. II etap: Rybnik – Olza przez Niewiadom, Rydułtowy Dolne, Rzuchów, Kornowac, Pogrzebień, Lubomię, Rogowy, Bełsznicę, Dworzec Gorzyce, Kolonię Osiny i Gorzyce do Olzy. Ten etap miał długość 44 km²³. Na trasie marszu wprowadzono obowiązkowe przerwy: na I etapie w Ligocie – 20 min, Mikołowie – 20 min, Orzeszu – 2 godz. na pożywienie i odpoczynek oraz 20 min w Przegędzy, założono też czas przebycia tego etapu w ciągu 10 godzin. Na II etapie ustalono dwie przerwy 15-min. w Kornowacu i Bełsznicy. Czas związany z przerwami nie wliczał się do czasu przeznaczanego na pokonanie trasy.

Zasady dyscypliny na trasie były podobne jak wcześniej. Zmianę stanowiła liczba członków zespołu, którą obniżono do 9 (łącznie z drużynowym), dlatego do mety musiało dojść 7 zawodników, by drużyna nie została zdyskwalifikowana. Nadal za brak zawodników, którzy wycofali się z zawodów, drużyna dostawała punkty karne. Utrzymano także podział na grupy: drużyny ZPŚ, stowarzyszeń pw, policja i wojsko. Marsz odbył się zgodnie z planem, chociaż w niezwykle trudnych warunkach, ze względu na wysoką temperaturę, zawodnicy mieli też kłopoty ze strzelaniem. Zła taktyka biegu, polegająca na pokonaniu pierwszego etapu w zbyt szybkim tempie, przyczyniła się do odpadnięcia wielu drużyn już na drugim etapie²⁴. Marsz, jak zwykle, oglądały tłumy widzów, a bramy powitalne witały zawodników niemal w każdej miejscowości.

IX Marsz Powstańców nad Odrę zaplanowany na 17 i 18 sierpnia 1935 r. miał za cel „sprawdzenie formy, stanu fizycznego członków oraz zdolności organizacyjnej Związku Powstańców Śląskich i przysposobienia wojskowego”²⁵. Regulamin zmienił przebieg trasy, która dzieliła się na dwa etapy, ale została skrócona do 86 kilometrów. I etap prowadził ze Słupnej do Orzesza stałą trasą, z przerwą 3-godzinną i obiadem w Orzeszu. Etap liczył nadal 60 km. II etap prowadził z Rybnika do Olzy przez: Popielów, Obszary, Wodzisław, Turze i Gorzyce do mety w Olzie i liczył 26 kilometrów. W zawodach mogły startować drużyny ZPŚ, stowarzyszeń pw oraz wojska i policji. Dokonano również kolejnego podziału wiekowego, drużyny ZPŚ podzielono na dwie grupy wiekowe: starsza od 21 do 40 lat i Oddziały Młodzieży Powstańczej (OMP) od lat 18 do 20.

W trakcie marszu zaplanowano przerwy: na I etapie – w Ligocie i Mikołowie po 20 min, 3-godzinną w Orzeszu oraz 20-minutową w Przegędzie, na II etapie – jedną przerwę 20-minutową w Wodzisławiu. Pierwszy etap drużyny miały pokonać w 10 godz., a drugi był zawodami drużynowymi na czas. IX Marsz był kolejnym marszem bez strzelania, natomiast zasady dyscypliny obowiązywały takie same jak na poprzednich zawodach marszowych. Ciekawostką było wprowadzenie osobnego regulaminu marszu dla OMP, które obowiązywała trasa 26 km z Rybnika do Olzy oraz odbyte treningi na trasie i zaświadczenia lekarskie dopusz-

²³ *Regulamin VI Marszu Powstańców nad Odrę*, „Powstaniec Śląski” 1932, nr 3, s. 5.

²⁴ *Po VI Marszu nad Odrę*, „Powstaniec Śląski” 1932, nr 4, s. 2–4.

²⁵ *Regulamin „IX Marszu Powstańców nad Odrę”*, „Powstaniec Śląski” 1935, nr 7–8, s. 12.

czające do zawodów²⁶. Dla OMP za udział w zawodach przewidziano trzy nagrody przechodnie oraz medale pozłacane, srebrne i brązowe. Nagrody przewidziano dla trzech najlepszych drużyn z grupy OMP startujących w zawodach. Poza tym młodych zawodników obowiązywały te same zasady co starszych.

W zawodach wystartowało 40 drużyn 9-osobowych (360 zawodników), co i tak było liczbą imponującą (więcej startowało tylko na Kadrówce i w Marszu Sulejówek – Belweder). W klasyfikacji ogólnej zwyciężyła drużyna ZPŚ z Bielska w czasie 12 godz. 49 min 24 sek. przed 3. Pułkiem Strzelców Podhalańskich i 27 pułkiem piechoty z Częstochowy. Startowały drużyny ZPŚ, ZS (2 drużyny), wojskowe (2), Związku Rezerwistów (1), Związku Marynarzy (1) oraz OMP (7). Wśród drużyn OMP najlepsza była drużyna Orzesze przed drużyną z Paruszwic i Czerwionką. Wręczenia nagród dokonali wojewoda M. Grażyński i prezes Zarządu Głównego ZPŚ Rudolf Kornke. Wśród nagród przechodnich były: plakietka z podobizną Marszałka Piłsudskiego ufundowana przez gen. Góreckiego, żołnierz w marszu – nagroda ufundowana przez woj. M. Grażyńskiego, plakietka z podobizną wojewody Grażyńskiego ufundowana przez naczelnika gminy Fojkis, Marszałek Piłsudski na koniu – figura z brązu ufundowana przez Zarząd Okręgowy POW, puchar wielki ufundowany przez Radę Powstańców Śląskich i inne.

W trakcie zawodów odpadły tylko 3 drużyny, co świadczyło o dobrym przygotowaniu do marszu. Stał się on wielką manifestacją nie tylko na mecie, ale i w miejscowościach, przez które prowadził. Sprawozdawca pisał:

Na trasie od Wodzisławia do Olzy wszędzie widać bramy powitalne umajone w zieleń i kwiaty, mieszkańcy dopingują zawodników i zachęcają wszystkich bez różnicy do żywego marszu, toteż nieomal wszystkie drużyny trzymały się krzepko aż do mety²⁷.

IX Marsz jako pierwszy był również relacjonowany przez Polskie Radio Katowice.

Rok 1936 był niezwykle ważny dla Związku Powstańców Śląskich ze względu na rocznicę wybuchu II powstania śląskiego i rocznicę bitwy pod Warszawą 1920 roku. Dodatkowo jubileusz obchodził także Marsz Powstańców nad Odrę, którego X edycja miała się odbyć w tym roku. Powołano specjalne komitety i komisje do organizacji i ogłoszono regulamin marszu, który zaplanowano na 15 i 16 sierpnia. Marsz składał się jak zwykle z dwóch etapów – I etap: Słupna – Orzesze – Rybnik z przerwą 3-godzinną w Orzeszu, długość: 60 km; II etap: Rybnik – Olza, długość: 26 km²⁸. Wyznaczono czas przybycia drużyn ze Słupnej do Rybnika w ciągu 10 godzin, a z Rybnika do Olzy była już walka z czasem i zasady

²⁶ *Regulamin Marszu dla drużyn Oddziałów Młodzieży Zw. Powst. Śl. w wieku od 18–20 lat*, „Powstaniec Śląski” 1935, nr 7–8, s. 14–15.

²⁷ *Opis „IX Marszu Powstańców nad Odrę”*, „Powstaniec Śląski” 1935, nr 9–10, s. 7.

²⁸ *Regulamin „X Marszu Powstańców nad Odrę”*, „Powstaniec Śląski” 1936, nr 7–8, s. 8.

obowiązujące w czasie wcześniejszych zawodów. Nowością było doliczanie kary za wcześniejsze, niż to przewidziano w regulaminie, dojście drużyny do Orzesza²⁹.

X Marsz rozpoczął się o godz. 5:45 uroczystym startem 32 drużyn (3 wojskowe, 1 policyjna, 1 strażacka, 1 Związku Rezerwistów, 1 ZS i 1 Związek b. Marynarzy) spod pomnika w Brzęczkowicach pod Mysłowicami, a po dojściu do Katowic na czele z orkiestrą policyjną i władzami ZPS odbyła się manifestacja z udziałem organizacji i zrzeszeń pw oraz społeczeństwa. Po przemówieniu wygłoszonym przez wojewodę M. Grażyńskiego nastąpił dalszy marsz do Orzesza. Na metę dotarło 31 drużyn, odpadła drużyna 3 pułku Strzelców Podhalańskich oraz 7 drużyn OMP, które rozpoczęły marsz w Rybniku. Na pierwszym miejscu przysła drużyna ZPS Bielsko-Słotwina w czasie 12 godz. 52 min 24 sek., na drugim ZPS Bielsko-Buczkowiec, a na trzecim OMP Mała Dąbrówka. Nagrody wręczył woj. M. Grażyński w towarzystwie władz ZPS³⁰.

Dokonujący oceny sportowej marszu kpt. Artur Kasprzyk, kierownik Okręgowego Ośrodka WF w Katowicach, zwrócił uwagę na brak strzelania w czasie marszu, co powodowało, że marsz nie do końca można było nazwać wojskowym. Dlatego oficer proponował jednak wprowadzenie choćby strzelania z broni małokalibrowej³¹. Innym problemem było przestrzeganie regulaminu marszu, który wyraźnie mówił o marszu w czasie zawodów. Okazało się, że wiele drużyn po prostu w czasie zawodów podbiegało, co uznano za nieuczciwe.

Do XI Marszu nad Odrę przystąpiło tylko 14 drużyn (126 zawodników), które zdecydowały się przejść trasę ze Słupnej do Olzy. Deszczowa pogoda utrudniała marsz nie tylko zawodnikom, ale i publiczności. Niemniej drużyny dotarły szczęśliwie do mety, a tu zostały nagrodzone przez woj. M. Grażyńskiego w kolejności zajętych miejsc: w grupie ogólnej pierwsza była drużyna ZPS pow. katowickiego w czasie 12 godz. 47 min przed OMP Mała Dąbrówka i ZPS Pszczyna; w grupie ZPS w kolejności: drużyna pow. katowickiego, Pszczyna i Bielsko; w grupie OMP: Mała Dąbrówka, Świętochłowice i Rybnik. Uroczystości wręczenia nagród nie przeszkodziła nawet długa ulewa.

Organizatorzy XII Marszu nad Odrę przyznali, że urządzając poprzedni jubileuszowy marsz, sądzili, że będzie ostatni. Stało się inaczej, a oni uświadomili sobie, że „nie jest on jedynie jakimś wyczynem sportowym, że żywotność jego tkwi korzeniami w naszej powstańczej postawie ideowej, która nie zmienia się, ponieważ jest już w pełni skryształizowana [...] Marsz Powstańców trwa i trwać musi, póki istnieją Powstańcy, aż do chwili ostatniego kiedyś naszego Marszu, który gdy przyjdzie, niepotrzebne już będą inne, chyba – jako pamiątka”³² – napisano pro-roczo w „Powstańcu”.

²⁹ Tamże, s. 10. Za 1–10 min doliczano 0,5 p. karnego, za 10–20 min $\frac{3}{4}$ p., za 20–30 min. po 1 p. za każdą minutę, za 30–45 min. 1,5 p. za każdą minutę i od 45 min. po 2 p. karne za minutę).

³⁰ *Przebieg X-go Marszu Powstańców nad Odrę*, „Powstaniec Śląski” 1936, nr 9–10, s. 15–16.

³¹ A. Kasprzyk, *Charakterystyka sportowa marszu i uwagi*, s. 16–17.

³² *Marsz na Odrę*, „Powstaniec” 1938, nr 30, s. 1.

Ogłoszony regulamin XII Marszu pozostawiał w praktyce obowiązujące dotąd zasady, nowością natomiast było strzelanie z broni małokalibrowej. Każdy z zawodników oddawał 5 strzałów do własnej tarczy 10-pierścieniowej z odległości 50 metrów na strzelnicy w Mikołowie. Cała 9-osobowa drużyna, łącznie z drużynowym, strzelała równocześnie³³. W ten sposób marsz ponownie zyskał miano marszu wojskowego na trasie ze Słupnej do Olzy na dystansie 86 km. Nadal podzielony był na dwa etapy: I etap ze Słupnej do Mikołowa, gdzie zaplanowano strzelanie, a po strzelaniu przewiezienie zawodników samochodami ciężarowymi do Paruszowca i stamtąd przejście 3 km do Rybnika (łącznie 60 km), natomiast II etap tradycyjnie z Rybnika do Olzy (26 km). Startowały drużyny 9-osobowe.

Przeprowadzony w dniach 14 i 15 sierpnia 1938 r. marsz skupił 24 drużyny (216 zawodników), które wszystkie razem musiały przejść część trasy od Słupnej do Rybnika w czasie 4 godz. 35 minut i odbyć strzelanie³⁴. Drugi etap z Rybnika do Olzy obejmował marsz na czas, czyli prawdziwe współzawodnictwo marszowe. Na mecie w Olzie dokładnie liczono punkty, odejmując za każdego zawodnika, który odpadł na trasie 10 p., a za dwóch – 25 p. karnych. Z 24 drużyn, które wystartowały do marszu, 3 zostały zdyskwalifikowane. Wprawdzie organizatorzy podali dokładne wyniki marszu, ale „zaszyfrowane” numerami, co w praktyce okazało się za trudne do rozszyfrowania. „Marsz tegoroczny uległ reformie. Zmodernizowano go, dostosowując taktycznie do wymagań przyszłej wojny”³⁵ – napisano w odniesieniu do transportu drużyn samochodami z Mikołowa do Paruszowca oraz strzelania.

W jakże zmienionej sytuacji polityczno-militarnej organizowano XIII Marsz Powstańców nad Odrę w dniach, kiedy cała Polska zmuszona już była trwać z bronią u nogi. „Po raz trzynasty startują drużyny marszowe, by przemierzyć powstańczy szlak nad Odrę. Jest to dziś tradycja nie tylko nasza, powstańcza, którą wkrzeszamy górne i chmurne dni walki, mającej Śląskowi zapalić słońce wolności. Jest to dzisiaj piękna tradycja całego już Śląska – wszystkich i wszystkiego, co w nim i na nim tchnie polskością, co tylko w sercu i duszy nosi miłość tej ziemi i całej Wielkiej Ojczyzny”³⁶ – pisano w „Powstańcu”, jakby przeczuwając, że to ostatni taki marsz. Miał to być również marsz inny, wyjątkowy z innej przyczyny. Trasa marszu wynosiła 100 km i prowadziła ze Słupnej do mety w Boguminie-Wierzbicy, przed rokiem przyłączonym do Polski wraz z Zaolziem. Pierwszy etap wiódł ze Słupnej przez Mysłowice, Szopienice, Wilhelminę, Zawodzie, Katowice i Piotrkowice do Miłkowa, gdzie zaplanowano strzelanie. Po trzech godzinach przerwy drużyny miały przewieźć do Radlina, a stamtąd miał się odbyć marsz do Wodzisławia na nocleg. Drugi etap obejmował start w Wodzisławiu i marsz przez Turzę, Gorzyce, Olzę, Kopytków do Bogumina-Wierzbicy.

³³ Regulamin „XII Marszu Powstańców nad Odrę”, „Powstaniec” 1938, nr 30, s. 15–16.

³⁴ Szczegółowe wyniki XII Marszu Powstańców nad Odrę, „Powstaniec” 1938, nr 34, s. 15.

³⁵ Refleksje domarszowe, „Powstaniec” 1938, nr 36, s. 3–4.

³⁶ XIII Marsz nad Odrę, „Powstaniec” 1939, nr 34, s. 6–7.

W marszu wystartowało 38 drużyn reprezentujących ZPŚ, Policję, Związek Podoficerów Rezerwy, Związek Rezerwistów, Straż Pożarną, Związek Strzelecki i OMP. Zawody rozgrywano w warunkach pełnych napięcia, w powietrzu dał się odczuć niepokój, mimo to drużyny zachowywały się po sportowemu. Na mecie w Boguminie-Wierzbicy jako pierwsza pojawiła się i zwyciężyła Drużyna I Policji Woj. Śląskiego Katowice, przed Drużyną II Policji Woj. Śląskiego Katowice i drużyną ZPŚ Katowice. Wśród drużyn ZPŚ pierwsza była drużyna z Katowic przed Pszczyną i Małą Dąbrówką, a wśród drużyn OMP drużyna Piekary Śląskie przed Słupną i Hajdukami³⁷. Rozdania nagród dokonał już tradycyjnie wojewoda M. Grażyński w towarzystwie władz ZPŚ. Warto uzupełnić, że od 1934 r. zakończenie Marszu Powstańców nad Odrę (od VIII Marszu) odbywało się razem z organizowanym w tym samym terminie przez Sekcję Zmotoryzowaną przy KG ZPŚ Rajdem Samochodowo-Motocyklowym „Szlakiem Powstańców nad Odrę”, który w każdym roku odbywał się pod protektoratem wojewody M. Grażyńskiego.

Podsumowanie

Marsz Powstańców nad Odrę, mimo że regionalny, jako jeden z nielicznych organizowany przez inne (choć bratnie) niż Związek Strzelecki stowarzyszenie pozostawał popularny i cieszył się olbrzymim uznaniem społeczności śląskiej. Swoim znaczeniem przekroczył niewątpliwie ramy zwykłej imprezy sportowej, stając się w zasadzie świętem sportowym całego Śląska. Wydaje się, że na Marsz Powstańców nad Odrę należy spojrzeć, jak proponował to jeden z obserwatorów sprawozdawców „Powstańca Śląskiego”, z dwóch płaszczyzn: historycznej i współczesnej marszowi. Z historycznego punktu widzenia marsz dla szerokich rzesz powstańczych był tradycją, przypomnieniem nie tylko uczestnikom walk, ale i społeczeństwu tych tragicznych i pięknych zarazem walk o wolność, gdy „najlepsi synowie Śląska” składali ofiary nad Odrą. Z punktu widzenia czasów współczesnych był on wskazaniem na rosnący stan zagrożenia ziemi śląskiej ze strony żywiołu niemieckiego, a tym samym pokazywał konieczność „stałego pogotowia narodowego, który winien być zdolny nawet do czynnego porywu”. Wprowadzenie zaś do zawodów marszowych organizacji młodopowstańczej wpłynęło dodatkowo na rozmach tej niezwykle imprezy. Sama młodzież powstańcza zyskała natomiast możliwość przygotowania się do trudów służby wojskowej, co przecież już wkrótce okazało się niezwykle przydatne. Wojna stała bowiem u wrót państwa polskiego.

³⁷ Oficjalne wyniki XIII Marszu nad Odrę, „Powstaniec” 1939, nr 35, s. 16.

Bibliografia

A. Źródła

I. Źródła drukowane

- Rozkaz nr 9 Komendy Głównej Przysposobienia Wojskowego i Wychowania Fizycznego Związku Powstańców Śląskich*, „Powstaniec Śląski” 1927, nr 1.
Regulamin Marszu Powstańców na Odrę, „Powstaniec Śląski” 1928, nr 6.
Regulamin III Marszu Powstańców na Odrę, „Powstaniec Śląski” 1929, nr 8.
Regulamin IV Marszu Powstańców nad Odrę w dziesięciolecie wybuchu II powstania, „Powstaniec Śląski” 1930, nr 6.
Regulamin VI. Marszu Powstańców nad Odrę, „Powstaniec Śląski” 1932, nr 3.
Regulamin „IX Marszu Powstańców nad Odrę”, „Powstaniec Śląski” 1935, nr 7–8.
Regulamin Marszu dla drużyn Oddziałów Młodzieży Zw. Powst. Śl. w wieku od 18–20 lat, „Powstaniec Śląski” 1935, nr 7–8.
Regulamin „X Marszu Powstańców nad Odrę”, „Powstaniec Śląski” 1936, nr 7–8.
Regulamin „XII Marszu Powstańców nad Odrę, „Powstaniec” 1938, nr 30.

II. Prasa

- „Powstaniec Śląski” 1927–1930, 1932, 1935–1936.
„Powstaniec” 1938–1939.
„Strzelec” 1927–1928.
„Żołnierz Polski” 1929.

B. Literatura

- Szysko-Bohusz J., *Dziesięć lat na szlaku Kadrówki*, Wyd. Centralnego Instytutu Wydawniczego Związku Strzeleckiego, Warszawa 1934.

Abstract

The March of insurgents to The Oder – as military-sports competition of the Silesian Insurgents Union in The Second Polish Republic

Organized since 1924, and started before the March on the trail of Kadrówka, military-sports have become inherent part of the atmosphere of the Second Polish Republic leading to the situation when each year thousands of young people were marching on the Polish roads improving in skills essential in the protection of the country. Among these marches, The March of the Insurgents Union to The Oder organized annually since 1927 by the Silesian Insurgents Union played an important role. March was not only sports event connected with military adaptation, but also patriotic event, becoming with time

the symbol of the fight for the Independence of the Polish territories being occupied by Germany. Brave insurgents' sons getting ready for marching competitions were gaining military skills, so useful in such a fight.

Keywords: insurgents, military-sports march, route, team, shooting